

- Тема 7.** Конфліктне функціонування мови: мовна агресія, мовної екстремізм, мовні правопорушення. Юридична мовна обумовленість конфліктів.
- Тема 8.** Антонімічний і юридичний статус інвективи.
- Тема 9.** Націоналізм та соціальна обумовленість конфліктності тексту (дискурсу).
- Тема 10.** Типологія конфліктних текстів. Структура лінгвістичної експертизи в процесах про наклеп та поширення невідповідних дійсності відомостей, про захист честі, гідності та ділової репутації. Судова лінгвістична експертиза у справах про розпалювання міжнародної, релігійної, соціальної ворожнечі та заклики до екстремістської діяльності.
- Тема 11.** Маніпулятивне функціонування мови: мовленнєве навіювання (сугестія), мовленнєве шахрайство, мовленнєва маніпуляція та вербально-маніпулятивні операції.
- Тема 12.** Мовні та мовленнєві ознаки маніпулятивних текстів.

- мовні норми у праві — правові розпорядження щодо мови в суді, вимоги до юридичних перекладів, питання мовних позначень, наприклад, у сфері права на ім'я, права торговельних знаків тощо;
- правова сила мовних дій — реальність законів і правових норм, види їх мовного маркування, а також окремі випадки мовних дій, як-то: критерії інвективності тощо;
- критерії трактування текстів — взаємодія власне мовних закономірностей і позамовних критеріїв, що дають можливість уточнити значення таких текстів, як: правова культура, комунікативна ситуація, обсяг знань учасників комунікації тощо;
- мовні вимоги до юридичних формулювань — систематична розробка мовних критеріїв співвідношення мовної форми юридичного тексту і його зрозумілості й однозначності.

Оскільки мова права та правників є не лише семіотичною системою, а й невіддільною частиною правової системи з її традиціями, особливостями логіки і функціями, то особливості цієї мови пов'язані з особливостями самого права, а саме:

- висока міра абстракції юридичних понять (на відміну від спеціальних галузей, як, наприклад, техніка або природознавство, де терміни позначають конкретні предмети й можуть бути позначені принаймні графічно, що дозволяє досить легко визначити зміст поняття та співвіднести поняття з його мовним позначенням, мова права виражає абстрактні поняття та зв'язки між ними);
- тісний зв'язок мови і права (правові поняття і норми можуть бути виражені лише за допомогою мови. Мова є єдиним “робочим інструментом” юриста, інструментом, який має бути добре пристосований до роботи з “робочим матеріалом”, тобто із системою правових стосунків, щоб забезпечити її функціонування).

У літературі відсутнє чітке визначення “правової мови”. Низка понять: “юридична мова”, “мова права”, “правова мова”, “правнича мова”, “мова закону”, “мова нормативно-правових

актів", — іноді вживаються як синоніми, що є не зовсім правильним. Б. Врублевський, автор термінів "правова мова" і "правничча мова" у польській літературі (1948 р.), визначає правову мову як мову, якою сформульовані тексти чинного права, а правниччу мову як мову, якою оформлені висловлювання про чинне право. Кригеріями розрізнення правової мови від правничої Б. Врублевський називає: специфічність словникового складу (хоча й визнає існування спільної лексики), відмінність суб'єкта (правова мова — це мова законодавця, а правничча мова — мова правника, юриста). Своєю чергою, правова мова охоплює дві мови: мову правових приписів (законів) та мову правових норм (правова норма — мовний вираз, який вказує на правило поведінки адресата за певних обставин, що є результатом інтерпретації (розшифрування) правових приписів). Отже, мова правових норм є вторинною стосовно мови правових приписів.

Спроби структурувати мову права та правників часто здійснюються у мовознавстві та термінознавстві, оскільки питання про структуру мови тісно пов'язане з її функціями, а відповідно із завданнями та цілями її дослідження. Тому існує безліч підходів до розгляду питання внутрішньої структури мови права та правників. В. Отто так скласифікував "шари" правової та правничої мов:

1. Мова законів: загальні, абстрактні правові норми — призначені законодавцем як для фахівців-юристів, так і для неюристів.
2. Мова судових рішень.
3. Мова юридичної науки і експертиз: коментарі й обговорення спеціальних питань фахівцями для фахівців.
4. Мова відомчого письмового спілкування: формуляри, пам'ятки, повістки тощо.
5. Адміністративний жаргон: неофіційне обговорення спеціальних і напівспеціальних питань фахівцями.

Ці "мовні шари" відрізняються один від одного мірою необхідності точного, детального й короткого вираження понять у мові.

Під діалектом розуміється різновид національної мови, що властивий етнічній спільноті певного регіону. Мовний реєстр визначається на підставі контексту (конкретної комунікативної ситуації) використання діалекту. Для розрізнення реєстрів М. Халлідай запропонував такі критерії:

- тематична сфера висловлювання;
- форми висловлювання (спосіб передання інформації адресату);
- стиль висловлювання.

Відповідно, мова права та правника розглядається як реєстр національної мови, що обслуговує винятково законодавців за певної ситуації, пов'язаної із встановленням та описом правових відносин. Як наголошує К. Бродзяк, розгляд мови права та правника як мовного реєстру можливе тільки за умов широкого розуміння поняття мовного реєстру, а саме сукупності певних мовних ознак. На користь виокремлення мови права та правника як мовного реєстру свідчить специфічна лексика, вирази, які не функціонують поза юридичними текстами, як-от: *позов, позивач, відповідач, юридична особа, фізична особа* тощо. У межах реєстру мови права та правника можна виділити підреєстри, що є співвідносними з окремим галузями права.

Мова права та правника як ідіолект законодавця. Кожна людина використовує національну мову у свій спосіб, залежно від її регіонального походження, освіти, уміння застосовувати засоби мови, відповідні до певної комунікативної ситуації. Така сукупність формальних та стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія певної мови, називається ідіолектом. Основу ідіолекту становить мова тієї суспільної групи, членом якої є мовець. Порівнюючи ідіолект із соціолектом, можна виділити в першому елементі другого як констатаційні, що визначають особливості системи мовних засобів індивідуума, які вказують на належність мовця до певної суспільної групи. В ідіолекті порівняно із соціолектом можна виділити різні маргінальні елементи, тобто явища, які перебувають на периферії соціолекту або за його межами. Загалом

ідіолект — це система мовних засобів індивідуума, яка формується на основі засвоєння мови та розвивається у процесі його мовленнєвої життєдіяльності.

Концепція, яка трактує мову права та правника як ідіолект, визнає, що мова правових приписів — це мова законодавця, тобто одного конкретного мовця. Особливості законодавця спричиняють його послуговування мовою у свій, властивий тільки йому спосіб. У цьому підході мова правових приписів і національна мова є різними мовами. Однак вважаємо, що віднесення реальних мовних властивостей абстрактному об'єкту (законодавцю, який є не конкретною фізичною особою) є хибним.

Мова права та правника як мова законодавця. Такий підхід визначає мову права з точки зору її суб'єкта. Це є мова, якою користується законодавець. Означена концепція вбачає в особливостях мови права особистісні мовні ознаки законодавця, хоча будь-які правові приписи є продуктом певного роду законотворацької мовної діяльності державних органів, які разом і називаємо законодавцем. Цей підхід трактує правові приписи як мову законодавця, а, отже, мова права — це мова, якою оформлені тексти права (правові приписи та їх зібрання). Визначена у такий спосіб мова права слугує для опису бажаних для законодавця зразків суспільної поведінки. Мова права постала на ґрунті національної мови, адаптованої законодавцем до виконання функцій засобу передання інформації про право.

Мова права та правника як текст правових приписів. Такий підхід розглядає правовий текст як літературний твір, який є предметом інтерпретації. Специфіка тексту визначається значною мірою методом його інтерпретації, зокрема правничої інтерпретації. Підхід відрізняється від лінгвістичного тим, що лінгвісти розглядають правові тексти як продукт мови, а не як саму мову.

Мова права та правника як словесний код. Відповідно до цієї концепції мова права та правника — це система умовних знаків, які слугують для передання інформації про правові норми. Норми у нормативному акті закодовані законодавцем.

На думку Сандріні, юридичні тексти можна розділити на три типи: правотворчість (договори, статути); здійснення правосуддя (судові рішення, свідчення, експертизи, позови); адміністративні тексти (відомча мова і мова відомчої кореспонденції). Я. Еріксен пропонує структурувати мову права та правників не за лінгвістичними критеріями, а відповідно до функціональних сфер (структур) права: законодавство, адміністрація та судочинство. Відносна самостійність цих правових сфер спричиняє відносну самостійність спеціальної мови, властивої кожній із цих сфер, унаслідок чого не можна говорити про єдину мову права.

2. Лінгвістичний статус правової та правничої мов

Предметом багатьох правничих дискусій є лінгвістичний статус мови права та правника, який визначається співвіднесенням її ознак з ознаками національної мови. Існують різні підходи, які визначають мову права та правника як:

- жаргон;
- спеціальну мову (технолект);
- мовний регістр;
- ідіолект законодавця;
- мову законодавця;
- текст правових приписів;
- словесний код.

Мова права та правника як жаргон. У межах національної літературної мови розрізняють так звані жаргони. Жаргон — це мова, уживана представниками певної соціальної групи (вікової, професійної тощо). Жаргону властиві такі ознаки:

- наявність слів та виразів, невластивих літературній мові;
- наявність слів та виразів літературної мови, які набули іншого значення;
- використання дещо інших синтаксичних моделей творення складних конструкцій порівняно з літературною мовою;
- використання деяких загальновідомих виразів у фразеологічному значенні в ситуації, коли ці вирази не є фразеологізмами в літературній мові.

Жаргони ще називають соціолектами, що становить предмет соціолінгвістики. Соціолект — сукупність особливостей мови соціальної групи, соціальний діалект з характерним слововживанням, способами вираження думки та стилістики. Національну мову можна розглядати як сукупність соціолектів. Правничча мова як частина національної мови в багатьох теоретично-правових дослідженнях трактується як професійний жаргон на підставі віднесення його користувачів до окремої соціальної групи (правників). Правничий жаргон має свої лінгвістичні риси й може бути предметом соціолінгвістичного аналізу.

Мова права та правника як спеціальна мова (технолект). Близької позиції щодо розуміння правової та правничої мов як жаргону дотримується Є. Пієнькос, який стверджує, що мова права та правника — мова спеціальна, тобто різновид національної мови, пристосований до докладного опису явищ певної ділянки знань. На відміну від жаргону (соціолекту), де критерієм розрізнення виступає суб'єкт (група користувачів), спеціальна мова (технолект) виокремлюється за допомогою предметного критерію (тематики, яка обслуговується спеціальною мовою). Мова ця слугує для спеціальної комунікації, передавання інформації від адресанта до адресата, які є компетентними у певній галузі (наприклад, у галузі права).

Відповідно, мова права та правника — це підсистема національної мови, словниковий склад і фразеологія якої утворюють своєрідну цілісність. Характерними рисами спеціальної мови, що виступають у мові правовій і правничій, є: лаконічність, точність, деперсоналізація автора, перевага термінів, виражених іменниками, функціональна перевага писемної мови над усною, чіткий зв'язок між поняттям та його назвою, що реалізується в кожному юридичному терміні.

Мова права та правника як мовний реєстр. Інше розрізнення мовних різновидів, які функціонують у межах національної мови, пропонує автор теорії мовної диференціації М. Халлідай, який виокремлює два види: діалекти та мовні реєстри.

Кодом, який застосовує законодавець і який слугує для опису абстрактних норм, є правова мова. Кожна ділянка права має повною мірою відмінний звід правил кодування норм. Розгляд мови права та правника як коду, що слугує для передання інформації про право, є характерним для правничої кібернетики, що досліджує комунікаційні процеси між законодавцем та адресатом норми, тому що мова нормативних актів трактується як код, яким нормодавець кодує норми, які передаються адресатові інформаційним каналом, після чого адресат їх розкодує.

В українській юридичній лінгвістиці мова права (юридична, правнича мова) — функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній.

3. Лінгвостилістичні параметри мови права

Мова права характеризується набором певних лінгвостилістичних параметрів, які водночас слугують і вимогами до сучасного юридичного тексту: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настановчо-інформативний (директивний) характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, суворота нормативності на всіх мовних рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), традиційність (стабільність) засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис.

Мова права як соціально та історично сформована сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних) становить поліфункціональну, відкриту і багаторівневу систему.

Будучи складною поліфункціональною підсистемою літературної мови, мова права виконує низку функцій, серед яких

є базові (загальномовні) і специфічні: 1) номінативна (називання правових реалій і понять); 2) гносеологічна (знаряддя і спосіб правового пізнання, оволодіння суспільно-правовим досвідом); 3) аксіологічна (правової та морально-етичної оцінки); 4) комунікативна (спілкування); 5) регулювально-волюнтаристична (правове регулювання людської поведінки та суспільних відносин через волевиявлення суб'єкта права та вплив на правосвідомість); 6) культуриносна (збереження й передання правового знання та правової культури); 7) естетична (мовностилістична довершеність тексту закону як еталон для всіх юридичних документів). Актуалізація певного набору базових і специфічних функцій на мовленнєвому рівні залежить від мети і призначення, змісту і форми, жанру і стильової належності юридичного тексту.

Відкритість мови права зумовлена не лише самою природою права, тенденцією до розширення сфери правового регулювання (майже усіх видів) суспільних відносин, а й внутрішньолінгвістичними чинниками — передусім постійною взаємодією загальнолітературної і власне юридичної лексики, адже юридичний словник постійно поповнюється термінами, утвореними на основі загальноповживаних слів шляхом їх спеціалізації. Процеси термінологізації і детермінологізації спричиняють мінливість (рухливість) меж юридичної і загальноповживаної лексики. Співвідношення загальноповживаної і спеціальної лексики в юридичних текстах варіюється залежно від їх призначення і жанру.

Багаторівневість мови права як системи простежується насамперед на функціонально-стилістичному рівні. Маючи широку й відкритую сферу побутування, мова права та правників характеризується функціонально-стильовою та жанрово-стильовою неоднорідністю. Послугується вона засобами різних функціональних стилів: офіційно-ділового (сфера внутрішнього і міжнародного законодавства, правозастосування, судочинства, нотаріату, діловодства); наукового (сфера правничої науки й освіти), публіцистичного (засоби

масової юридичної інформації, правова освіта населення, судові промови) та розмовного (сфера усного професійного спілкування юристів). Ці основні функціональні різновиди згідно з тематикою і жанровою класифікацією юридичних текстів поділяються на підстили. Так, в офіційно-діловому стилі вирізняють чотири підстили, які характеризуються певним набором жанрів юридичних документів: законодавчий (*конституція, постанова, указ, декрет, кодекс*), дипломатичний (*договір, угода, конвенція, декларація, меморандум, нота*), судово-правовий (*позов, апеляція, касаційне подання*), адміністративно-канцелярський (*акт, протокол, заява, ухвала, контракт, доручення*).

Кожен функціонально-стильовий різновид мови права та правників має свої специфічні ознаки, норми і правила використання мовних засобів залежно від ситуації та комунікативного завдання. Мова офіційно-ділових текстів, зокрема законодавчих актів, призначених регулювати суспільні відносини, характеризується офіційністю, узагальненістю, стандартизованістю, кодифікованістю, безособовістю, настановчо-інформативним характером, стилістичною нейтральністю, відсутністю індивідуально-авторських рис. Мова юридичної науки вирізняється логічністю, об'єктивністю й обґрунтованістю, фактологічною точністю, аргументованістю, узагальненістю та ін. Мова юридичної публіцистики, реалізуючи дві основні, нерозривно поєднані функції – інформативності і впливу, характеризується полемічною заостреністю, популярністю, образністю, експресивністю, відкритою оцінністю, поєднанням різностильових елементів у тексті, індивідуально-авторськими стильовими ознаками. Розмовний стиль у юридичному мовленні, маючи основною функцією комунікативну, реалізує її у двох видах усного професійного спілкування – офіційному і напівофіційному, або неофіційному. Останньому притаманні спонтанність (непідготовленість), неповнота або надлишковість мовних засобів, експресивно-емоційна забарвленість тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Александров А. С. Что такое “судебная лингвистика” и каково ее отношение к научной догме уголовного процесса [Электронный ресурс] // Школы и направления уголовно-процессуальной науки : доклады и сообщения на учредительной конференции Междунар. ассоциации содействия правосудию, Санкт-Петербург, (5–6 октября 2005 г.) / [под ред. А. В. Смирнова]. Санкт-Петербург, 2005. URL : <http://www.iuaj.net/lib/konf-MASP/aleksandrov.htm>

Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: навч. посіб. 2-ге вид., змін і доп. Серія: Правнича лінгвістика. Київ: СтилоС, 2004. 277 с.

Босов А. Е. Юридический язык и юридический дискурс: сущность и особенности анализа // Вестн. Вят. гос. гуманитар. ун-та. Филология и искусствоведение. 2009. № 1. С. 25–28.

Зархіна С. Е. Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук, спец. 12.00.12 “Філософія права” / С. Е. Зархіна. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.

Правнича лінгвістика : навч. посіб. / Г. П. Проценко, Л. М. Шестопалова. (Ф. Прохоренко [та ін.]; за заг. ред. С. М. Гусарова. Київ: ПАЛІВОДА А. В., 2010. 312 с.

Скорофатова А. О. Лінгвістичний статус мови права // “Слобожанська бесіда” : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (6 листоп. 2009 р., м. Луганськ) / [за ред. проф. К. Д. Глуховцевої]; ДЗ “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”. Вип. III. Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2009. С. 39–41.

Скорофатова А. О. Проблема ясності та зрозумілості правових текстів // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали V Міжвуз. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування державної мови, (Київ, 6 листоп. 2009 р.) / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009.

Brodziak Klaudiusz. O lingwistycznym statusie języka prawnego / Klaudiusz Brodziak // Język-prawo-społeczeństwo / redakcja naukowa Ewa Malinowska. Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2005. S. 61–75.

Choduń Agnieszka. Język prawny a język potoczny / Agnieszka Choduń // Język-prawo-społeczeństwo / redakcja naukowa Ewa

БЛОК I

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Тема 1. Вступ до юридичної лінгвістики. Лінгвістичний статус мови права (Лекція)

План

1. Мова права та правника в юридичній доктрині.
2. Лінгвістичний статус правової та правничої мов.
3. Лінгвостилістичні параметри мови права.

Основні поняття: юридична лінгвістика, мова права, правнича мова, жаргон, спеціальна мова, мовний реєстр, ідеолект законодавця, мова законодавця, текст правових приписів, словесний код, функціональний різновид мови, функції мови права, термінологізація, детермінологізація.

1. Мова права та правника в юридичній доктрині

Основними формами співіснування мови і права є:

- комунікація в суді — мовна поведінка сторін перед судом. Цей широкий напрям досліджень включає, зокрема, питання риторики, стилістики, лінгвістики тексту, а також різні суто мовні аспекти, наприклад, соціальні та діалектні відмінності у мовній поведінці учасників комунікації;
- юридична аргументація — способи й можливості вираження юридичних аргументів засобами природної мови з урахуванням її багатозначності, варіантності й невизначеності;
- судова лінгвістика — вивчення й розробка у правовій практиці технічних прийомів розслідування за допомогою лінгвістики;